

Din Faktörü Işığında Cahiliye Şiirine Bir Bakış

Mehmet YALAR
Doç. Dr., U. Ü. İlahiyat Fakültesi

Özet:

Bu makale, Cahiliye Arap şiirine din faktörü çerçevesinde ışık tutmak üzere kaleme alınmıştır. Böylece bu şiirin zihinsel ve duygusal arka planının değerlendirilmesine zemin hazırlanmak istenmiştir. Çalışmada önce cahiliye Arap toplumunda genel olarak dini hayatın durumu kısaca gözden geçirilmiş, ardından da dinin cahiliye şiirindeki yeri ele alınmıştır. Bu çerçevede cahiliye şiirinin, tarihsel gerçekliği ile ilgili farklı görüşlere de kısaca değinilerek, dönemin belli başlı din anlayışlarına ne ölçüde ışık tuttuğu belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla belli başlı dinî inançların cahiliye şiirindeki yansımaları üzerinde durulmuş ve somutlaştırıcı örneklerine yer verilmiştir.

Abstract

An Approach to the Jahiliyya Poetry in the Light of Religion Factor

This article is written in order to shed light on the Jahiliyya Poetry in terms of religion factor. In this way, it would be possible to evaluate the intellectual and emotional background of the poem. At first, the religious life in jahili Arab society is dealt with briefly, and then the place of religion in jahiliyya poetry is studied. From this aspect, different views about the historical authenticity of the jahiliyya poetry is briefly mentioned and it is tried to be explained that, on one hand, to what extent it has thrown light on then main religious understandings and on the other hand the effects of the religious understandings on the jahiliyya poetry and some examples are given to make it clear.

Anahtar kelimeler: Din, cahiliye, şiir, Haniflik, Putperestlik, Hristiyanlık, Yahudilik

Key words: Religion, Jahiliyya, poetry, Hanifiyya, İdolatry, Christianity, Judaism

İslam öncesi Arap edebiyatı tarihinin kültürel unsurlarının belirlenerek ortaya konulabilmesi için, başvurulacak en sağlam kaynaklardan biri de, hatta başta geleni o dönemin saptanabildiği kadarıyla günümüze dek gelen ve **cahiliye şiiri** adı verilen şiir koleksiyonları olsa gerektir. Zira bu dönemde şair, döneminin kültürel unsurlarını en iyi algılayıp yaşayan ve en yüksek kültürel düzeye sahip olup bu birikimini en yeterli ve etkileyici ifadelerle şiirine yansıtan kişi olarak kabul edilmektedir. Yanı sıra, gerek Arap edebiyatı tarihini genel anlamda konu alan gerekse de özel olarak şiir konusunun ele alındığı eserlerdeki genel kanı, bu dönemden kalan en fazla malzemenin şiirlerden oluştuğu şeklindedir. Bunun gerekçesi ise, gerçekte daha fazla olduğu halde büyük bölümü unutulmuş nesirden farklı olarak şiirin, toplumun kültürel değerlerini terennüm etmek üzere ortaya çıkması, hem içerik hem de şekil bakımından daha kolay ezberlenebilir olması nedeniyle çokça tekrarlanması ve bu sayede uzun süre hafızalarda yaşatılabilmesi şeklinde izah edilmiştir.¹

İşte bu nedenle çalışmamızda cahiliye döneminin şiiri, insanlık tarihi boyunca hep kültürel faktörlerin başında yer almış olan **din faktörü** ışığında ele alınarak din boyutuyla da anlaşılmasını sağlamak suretiyle, zihinsel ve duygusal arka planının değerlendirilmesine zemin hazırlanmak istenmiştir. Konunun ele alınış biçimine gelince, önce cahiliye Arap toplumunda genel olarak dini hayata kısaca değinilmiş, ardından da dinin cahiliye şiirindeki yeri çerçevesinde **cahiliye şiiri-din ilişkisi** ve **belli başlı dinî inançların cahiliye şiirindeki yansımaları** üzerinde durulmuş ve örneklerle somutlaştırılmaya çalışılmıştır.

I- CAHİLİYE ARAP TOPLUMUNDA GENEL OLARAK DİN

Her ilkel toplumda olduğu gibi, sosyal, siyasal, dinî ve entelektüel düzeyi bakımından oldukça sade, basit ve sığ bir hayat tarzına sahip olan cahiliye Arap toplumunda da dinî hayat, aksi yöndeki bazı iddialara rağmen² Greklerdeki gibi gelişmiş felsefi inançlara ve zengin mitolojik unsurlar ile bunlara paralel olarak ortaya çıkmış olan büyük tapınaklar ve heykeller yapma geleneğine sahip gözükmemektedir.³ Ayrıca konuyla ilgili olarak yapılan çalışmaların neredeyse tamamında bu alandaki bilimsel verilerin yetersizliğinden yakınılmakta ve bu nedenle söz konusu dönemde

¹ el-Kayravâni, Ebû 'Alî el-Hasen bin Reşik, *el-'Umde fî mahâsini's-şi'ri ve âdâbihi ve nakdih*, (I-II), Beyrut, 1401/1981, c. I, s. 20, 196, 197

² Emin, Ahmed, *Fecru'l-İslâm*, Kahire, 1975, s. 40, 49; el-Hût, Mamûd Selim, *el-Mitolocya 'inde'l-'Arab*, Beyrut, 1983, s. 14-17

³ ez-Zeyyât, Ahmed Hasan, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut, 1422/2001, s. 11

Arapların dinî hayatının bir takım belirsizlikler taşıdığı ileri sürülmektedir. Kimilerine göre bu durum, İslam'ın cahiliye dönemine ait din anlayışını yasaklaması nedeniyle, Müslümanların bu anlayışla ilgili bilgileri ve bu bilgilerin en sağlam kaynaklarından biri olan cahiliye şiirinin önemli bir bölümünü aktarmamasından, ayrıca eski Arap coğrafyasında yeterli kazı çalışmalarının yapılmamış olmasından kaynaklanmaktadır.⁴

Ancak buna rağmen konuyla ilgili başlıca iki kaynak olarak kabul edilen Kur'an ve cahiliye şiirinin yanı sıra, İslam öncesi döneme ait değişik lehçelerdeki Arapça metinler ile Asurca, İbranca, Latince ve Yunanca kitabeler de, Arap kabilelerinin cahiliye dönemindeki tanrıları, bunların yer ve zamanları hakkında ihtiyaç duyulan bilgilere kaynaklık edebilecek niteliktedir.⁵ Nitekim bu kaynaklar çerçevesinde konuya bakıldığında cahiliye döneminde Arapların dinî hayatlarının zengin bir çeşitlilik arz ettiği görülür. Şöyle ki, aşağıda hakkında gerekli bilgiler verilecek olan ve az sayıda insanın kapsamına girdiği *Hanifliğin* yanı sıra, *Putperestlik*, *Yahudilik*, *Hıristiyanlık*, standart bir tanım getirilemeyen *Sabîlik*, *Zındıklık*, *Dehrîlik*, *Mecusilik*, iyilik ve kötülük veya aydınlık ve karanlık tanrılarına inanma, güneşe, aya, belli başlı yıldızlara, meleklerle ve cinlere tapma gibi pek çok dinî inanç ve anlayışın varlığı, cahiliye Arap toplumunun dinî hayatındaki çeşitliliği gözler önüne sermektedir.⁶

Kimi araştırmacılar tarafından din özgürlüğü olarak nitelenen,⁷ kimilerinin ise döneme damgasını vuran sosyal ve siyasal parçalanmışlığın kültürel uzantısı olmak üzere, düşünsel ve ruhsal tutarsızlık diye ifade ettiği bu çeşitliliğin coğrafyasını özetlemek gerekirse, Yahudilik Medine ve çevresi ile Yemen'de, Hıristiyanlık Necdân, Irak ve Suriye'de, Mecusilik Temim kabilesinde, Putperestlik ise Mekke ve Arap yarımadasının diğer pek çok yöresinde yayılmıştır.⁸ Öte yandan bu çeşitlilik ve dağılımın nedenini izah

⁴ el-'Alî, Sâlih Ahmed, *Târîhu'l-'Arabî'l-kadîm ve'l-bi'setu'n-nebeviyye*, Beyrut, 2003, s. 203

⁵ Cevâd 'Alî, *el-Mufasssal fî târîhi'l-'Arab kable'l-İslâm*, (I-X), Kahire, 1413/1993, c. VI, s. 11, 12

⁶ Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. el-Huseyn, *Murûcu'z-zeheb ve ma'âdinu'l-cevher*, tahkik: Muhammed Muhyiddîn 'Abdulhamid, (I-IV), Kahire, 1384/1964, c. II, s. 126, 127; el-Âlûsî, Mahmûd Şukrî, *Bulûgu'l-ereb fî ma'rîfeti ahvâli'l-'Arab*, (I-III), Beyrut, tarihsiz, c. II, s. 196 vd.

⁷ 'Alî Rîdâ, Fuâd, *Ummu'l-kurâ Mekketu'l-mukerreme*, Beyrut, 1972, s. 154

⁸ Blachère, Régis, *Histoire de la Littérature Arabe (Târîhu'l-edebi'l-'Arabî, çeviri: İbrahim el-Kilânî)*, Dimâşk, 1419/1998, s. 70 vd.; el-Eşter, Muhammed Sabrî, *el-'Asru'l-câhili el- edeb ve'n-nusûs*, Halep, 1414/1994, s. 469; 'Alî Rîdâ, a.g.e., s. 175 vd.

etmeye çalışan Butrus el-Bustâni(ö.1969)'ye göre cahiliye Arapları Putperestliği, tanrılarını Suriye bölgesine taşıyan Yunanlılar ve Romalılardan, Mecusiliği İranlılardan, Yahudiliği önce Asurlardan, daha sonra da M.S.70 yılında tapınaklarını yıkan Romalılardan kaçan İsrail oğullarından, Hıristiyanlığı ise önce ülkelerine giren misyonerlerden, sonra Bizanslılar zamanında Suriyelilerden, daha sonraları ise Yemen'e baskın yapıp buraya yerleşen Habeşlerden almışlardır.⁹

Bu arada her birinin ayrı ayrı propagandacıları bulunan ve Arapların ruh ve bilinç dünyalarında derin izler bıraktığı iddia edilen bu dinî akımları nisbeten etkin bir biçimde dile getirenlerin, bu atmosferi yaşayan cahiliye şairleri olduğu şeklindeki bir genel kanının varlığını da hatırlatmak gerekir. Nitekim şiirlerinden, genellikle putperest şairlerin toplumda din ile ilgili olarak yaygın bulunan aynı ruhsal istikrarsızlık ve çelişkiyi yaşadığı, bazı haniflerde görüldüğü üzere, kimilerinin de kesin inanç düzeyine ulaştığı anlaşılmaktadır.

Cahiliye şiirindeki pratik yansımalarına bakarak söz konusu ruhsal hayatı somutlaştırmak gerekirse, bu yansımaların genellikle basit ve sığ, bazen de güçlü ve derin olduğu söylenebilir. Mesela İmruu'l-Kays (ö.540)'ın, Muallakasının şu beytiyle sevgilisinin yüz güzelliğini rahibin gece karanlığında ortalığı aydınlatan fenerine benzetmesi bu sığığın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir:

تُضِيءُ الظلامَ بالعِشاءِ كأنَّها مَنارَةٌ مُنسى رَاهِبٍ مُتَبَتِّلٍ¹⁰

Aydınlatır gecenin karanlığını, sanırsın ki o

İbadete çekilen rahibin akşam feneridir

Yine muallaka sahiplerinden olan Tarafa b. el-'Abd (ö.552), Muallakasında bir yandan ölümden sonraki ebedi hayatı kuşkuyla karşılayıp ölümün gerçek son olduğunu, bu nedenle de hayatını dolu dolu yaşaması gerektiğini;

أَلَا أَيُّهَا اللَّائِمِيُّ أَحْضُرِ الْوَعَى وَ أَنْ أَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ أَنْتَ مُخَلِّدِي
فَإِنْ كُنْتَ لَا تَسْطِيعُ دَفْعَ مَنِيَّتِي فَدَعْنِي أَبَادُهَا بِمَا مَلَكَتْ يَدِي

Ey bana sitem eden adam, savaşa katıldığım için

⁹ el-Bustâni, Butrus, *Udebâu'l-'Arab fi'l-câhiliyyeti ve sadri'l-İslâm*, (I-IV), Beyrut, 1989, c. I, s. 27

¹⁰ ez-Zevzenî, Ebû 'Abdillah el-Huseyn b. Ahmed, *Şerhu'l-mu'allakâti's-seb'*, Beyrut, 1382/1963, s. 24

Ve zevkleri yaşadığım için, beni ölümsüz kılabilir misin?

Sen ki ölümümü engelleyemiyorsan bari

Bırak beni, ölümden önce bitireyim mallarımı

şeklindeki dizeleriyle dile getirirken diğer yandan da hayatta yükselmenin Allah'ın takdirine bağlı olduğunu şu beytiyle ifade etmek suretiyle din anlayışındaki sathilik ve tutarsızlığı ortaya koymaktadır:

فَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ قَيْسَ بْنَ خَالِدٍ وَلَوْ شَاءَ رَبِّي كُنْتُ عَمْرَو بْنَ مَرْثَدٍ¹¹

Eğer Rabb'im dileseydi Kays b. Halid olurdu

Ve eğer Rabb'im dileseydi 'Amr b. Mersed olurdu

Dönemin şairlerindeki dinî inanç tutarsızlığının çarpıcı örneklerinden biri de cahiliyenin ünlü şairlerinden el-A'sâ (ö.8/629)'nın durumudur. Şöyle ki, putperestliği kesin olmasına rağmen, Ebu'l-Ferac el-İsfehânî (356/967)'nin el-Agânî'de, yaşlı bir Hıristiyan olan şiiirlerinin ravisi Yahya b. Matta'ya atfen yer verdiği bir rivayete göre el-A'sâ, içki satın aldığı Hire Hıristiyanlarının telkini sonucu kaderci bir inanca sahip olmuştur.¹² Bu rivayeti delil olarak kullanılan ünlü İtalyan müsteşrik Carlo Nallino (ö.1938), A'sâ'nın beyitlerinde yer alan bazı sözlerinin, Hıristiyanların inançlarına yakın olduğunu ileri sürmüştür.¹³ Louis Şeyho (ö.1928) ise, Hıristiyanlık merkezleriyle olan ilişkilerini de dikkate alarak durumu daha ileri boyutlara taşımış ve A'sâ'ya Hıristiyan şairler arasında yer vermiştir.¹⁴ Kaderciliğine ve Hıristiyanların inançlarına yakın durduğuna delil olarak gösterilen sözlerinin başında ise şu iki beyti yer almaktadır:

إِسْتَأْتَرَ اللَّهُ بِالْوَفَاءِ وَبِالْعَدْلِ. وَوَلَّى الْمَلَامَةَ الرَّجُلَا

وَالْأَرْضُ حَمَالَةٌ لَمَا حَمَلَ اللَّهُ وَ مَا إِنْ تَرَدُّ مَا فَعَلَا¹⁵

Allah vefa ve adaleti kendine özgü kılarken

İnsana yüklemiştir sitemi

¹¹ Aynı eser, s. 60, 65

¹² el-İsfehânî, Ebu'l-Ferac 'Alî b. el-Huseyn, *Kitâbu'l-agânî*, (XXXI), Kahire, tarihsiz, c. IX, s. 3232, 3233

¹³ Nallino, Carlo, *Târîhu'l-âdâbi'l-'Arabiyye mine'l-câhiliyyeti hattâ 'as ri Beni Umeyye*, neşir: Meryem Nallino, Kahire, 1954, s. 71

¹⁴ Şeyho, Louis, *Şu'arâu'n-nasrâniyye*, Beyrut, 1890, s. 357

¹⁵ Cuzeynî, İbrahim, *Şerhu dîvânî'l- A'sâ*, Beyrut, 1388/1968, s. 171

Yer yüzü de taşmakta Allah'ın ona yüklediğini

Ve geri çeviremez Allah'ın yaptığı

Kimi araştırmacılara göre ise, A'sâ'nın Hıristiyanlığa ait rituellere olan ilgisi, inanç boyutunda büyütülecek bir durum olmayıp o, şiirlerinde sadece yüzeysel bir biçimde rahipler, papazlar, kiliseler ve çanlardan söz etmiş, ayrıca varlıktaki olaylarda fikir yürüterek edindiği izlenimleri vaaz ve ibret için şiirine konu etmiştir.¹⁶ Bu arada Umeyye b. Ebi's-Salt (ö.622), Zuheyir b. Ebî Sulmâ (ö.609) vb. gibi, şiirlerinde din faktörü fazlasıyla etkin ve derinlikli olan bazı şairlerle ilgili bilgi ve örnekler Haniflik bahsinde ele alınacaktır.

II- DİNİN CAHİLİYE ŞİİRİNDEKİ YERİ

Dinin cahiliye şiirindeki yerini sağlıklı bir biçimde saptayabilmek için önce söz konusu şiirin, ne ölçüde İslamî döneme intikal ettiğini ve mevcut koleksiyonuyla gerek cahiliye döneminin genel hayatını ve gerekse bu dönemde var olan dinî inanç ve anlayışları yeterince yansıtıp yansıtmadığını irdelemek gerekir. Bu çerçevede, konuyla ilgili en eski eserin müellifi olarak kabul edilen¹⁷ Muhammed b. Sellâm el-Cumahî (231/845)'nin Hz. Ömer (23/643-44) ve Ebû 'Amr b. el-'Alâ (153/770)'ya atfen söylediğine göre cahiliye nesri kadar olmasa da cahiliye şiirinin de çok önemli bir bölümü zayı olduğundan, toplamına kıyasla sadece az bir bölümü İslamî döneme intikal edebilmiştir.¹⁸

Bu nedenle, cahiliye şiirinin bu dönemin genel hayatı ve dini inançlarına yeterince ışık tutup tutmadığı konusunda farklı görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Şöyle ki, oryantalizmin önde gelen araştırmacılarından Abdurrahman Bedevî(ö.2002)'nin, araştırmalarında art niyetli davranmakla eleştirdiği¹⁹ ünlü İngiliz müsteşrik D.S.Margoliouth (ö.1940), bu konuda 32 sayfalık bir makale kaleme alarak mevcut cahiliye şiirini cahiliye toplumunun hayatı konusunda kaynak olarak kabul etmediği gibi, bu şiirin cahiliye dönemine ait olmadığını bile ileri sürece kadar olumsuz bir yaklaşım sergilemiştir.²⁰ Aynı görüşü savunan Arap araştırmacıların

¹⁶ el-Eşter, a.g.e., s. 469; el-Behbîti, Necib Muhammed, *Târîhu's-ş-i'ri'l-'Arabî*, Kazablanka, 1422/2001, s. 57

¹⁷ Zeydân, Corci, *Târîhu âdâbi'l-luga'l-'Arabiyye*, Kahire, tarihsiz, c. II, s. 413

¹⁸ el-Cumahî, Muhammed b. Sellâm, *Tabakâtu's-u'arâ*, Beyrut, tarihsiz, s. 10

¹⁹ Bedevî, 'Abdurrahman, *Mevsû'atu'l-musteşrikîn*, Beyrut, 2003, s. 546

²⁰ Margoliouth, D.S., *The Origins of Arabic Poetry*, *Journal of The Royal Asiatic Society*, July 1925, PP. 417-429

başında ise, büyük ölçüde Margoliouth'un etkisinde kaldığı anlaşılan²¹ Taha Huseyn (ö.1973) gelmektedir.²²

Buna karşılık, başta Mısırlı edebiyat tarihçisi Mustafa Sâdık er-Râfî (ö.1937) olmak üzere,²³ Taha Huseyn'e bölümler veya müstakil eserler halinde reddiye yazan pek çok Arap araştırmacının yanı sıra²⁴, cahiliye şiiri ile ilgili önemli çalışmalarıyla ün yapmış olan²⁵ Charles Lyall (ö. 1920) ve esas uzmanlık alanı tasavvuf olmakla birlikte, Arap edebiyatı tarihine dair eseri ve Arapça'dan İngilizce'ye yaptığı güzel tercümeleleriyle de temayüz eden²⁶ Reynold Alleyne Nicholson (ö.1945) gibi İngiliz müsteşriklere göre de cahiliye şiirinin varlığı bir gerçek olup elde mevcut miktarıyla da bu dönemin yaşamını ve özelliklerini izah ve tasvir etmeye yeter niteliktedir.²⁷

Nitekim bu tarihi gerçekten yola çıkılarak, İslam'ın başlangıç döneminden itibaren cahiliye şiiri, cahiliye Araplarının yaşamı ve entelektüel kapasitesinin hazinesi -arşivi- anlamında olmak üzere, **Divânul'arab** olarak nitelenmiştir. Aynı zamanda cahiliye şiirinin gerçekliği konusunda da dengeli bir yaklaşım sergileyen Ahmed Emîn (ö.1954), **Divânul'arab** kavramının kapsamını belirlerken söz konusu şiir hazinesinin, Arapların ahlaklarını, adetlerini, **dinlerini** ve düşünce düzeylerini kapsadığını söyleyerek²⁸ dinlerini, bu kapsamın dört ana unsurundan biri olarak kabul etmektedir. Aynı şekilde Nallino da, şiiri Arapların düşüncelerinin, sezgilerinin ve duygularının divanı olarak nitelerken onu, adetlerini, **inançlarını**, atasözlerini ve erdemlerini kaydettikleri büyük bir deftere benzeterek bu yaklaşımı teyit etmiştir.²⁹ Bu yaklaşımlar, konumuz açısından

²¹ el-Esed, Nâsıruddin, *Masâdiru's-şi'ri'l-câhili ve Kîmetuhe't-târîhiyye*, Beyrut, 1996, s. 380

²² Tâhâ Huseyn, *Fî'l-edebi'l-câhili*, Kahire, 2005, s. 70, 71

²³ er-Râfî, Mustafa Sâdık, *Tahte râyeti'l-Kur'an*, Beyrut, 1974, s. 86, 102, 106, 167, 190, 203, 248

²⁴ el-Esed, a.g.e., s. 402 ve devamı. Adı geçen eserler ve yazarları şunlardır: Muhammed Ferid Vecdî, *Nakdu kitâbi's-şi'ri'l-câhili*; Muhammed Lutfi Cumu'a, *eş-Şihâbu'râsîd*; Muhammed Hıdır Huseyn, *Nakdu kitâbin fi's-şi'ri'l-câhili*; Şeyh Muhammed el-Hıdrî, *Muhâdarât fi beyâni'l-ahtâi'l-'İmiyye el-leti'stemele 'aleyhâ kitâbu's-şi'ri'l-câhili*; Muhammed 'Ali Ebû Hamde, *Fî'l-'Ubûri'l-hadâri li kitâbi fi's-şi'ri'l-câhili*; Muhammed Ahmed el-Gamrâvî, *en-Nakdu't-tahlîli li kitâbi fi's-şi'ri'l-câhili*. Şekip Arslan, bu esere ayrıntılı bir mukaddime yazmıştır.

²⁵ bkz. Charles, Lyall, *Translations of Ancient Arabian Poetry, Chiefly pre-Islamic*, London, 1885 ve cahiliye şiirinin önemli antolojiyle ilgili diğer tahkik ve neşir çalışmaları.

²⁶ Bedevî, a.g.e., 593, 594

²⁷ Nicholson, Reynold Alleyne, *Aliterary History of the Arabs*, Cambridge 1930, s. 78, 79; el-Hût, a.g.e., s. 239

²⁸ Emîn, Ahmed, a.g.e., s. 50, 51, 57

²⁹ Nallino, a.g.e., s. 78

birlikte mütalaa edildiğinde cahiliye şiirinin, dinî inançları gün ışığına çıkarması bakımından taşıdığı önem kendiliğinden ortaya çıkmış olmaktadır.

Bu tespitlerden sonra cahiliye şiiri-din ilişkisi ve belli başlı dinî inançların cahiliye şiirindeki yansımalarını örneklerle ele almak yararlı olacaktır.

A- Cahiliye Şiiri - Din İlişkisi

Yukarda da işaret edildiği üzere, cahiliye toplumunun sosyo-kültürel arka planının en iyi yansıtıcısı olarak kabul edilen cahiliye şiirinin, dönemin dinî hayatına, beklenen ve olması gereken yeterlilikte ışık tuttuğunu söylemek ne yazı ki pek mümkün gözükmemektedir. Zira cahiliye şiirine bu açıdan bakıldığında bu şiirde dinî meselelere, putlara ve onlara dönük ibadetlere yaygınlıklarıyla orantılı olarak ve gerektiği kadar yer verilmediği görülmektedir. Konuyla ilgili kaynaklarda ortak bir şikayet noktası olarak vurgu yapılan³⁰ bu problem için değişik gerekçeler ileri sürülmüş olup başlıcaları şöyle sıralanabilir:

1. Cahiliye şiirindeki dinî temanın yetersizliğine dikkat çeken Tâhâ Huseyn'e göre bunun nedenini, bu şiirin gerçekte cahiliye dönemine ait olmamasında aramak gerekir. Aksi takdirde toplumun psikolojik ve pratik yaşamında belirleyici bir yere sahip olan dinin bu şiirde yeterince işlenmiş olması gerekirdi.³¹

2. Mustafa Sadık er-Rafî de, ahlak ve siyaset konularına yönelen cahiliye şairlerinin, şiirlerinde dinî inanç ve olgulara ağırlık vermediklerini iddia ederken sebep olarak dinlere dair eserleri incelememiş olmalarını ve dinle uğraşan Arap dışı unsurları küçümsemelerini göstermektedir.³²

3. Genellikle cahiliye dönemine ait doyurucu ve değerli bilgiler veren cahiliye şiirinin, cahiliye insanların dinî hayatlarıyla ilgili olarak önemli bir katkıda bulunmadığını belirten Cevâd 'Alî'ye göre ise bunun nedeni, Müslümanların söz konusu şiiri put ağırlıklı olan dinî içeriğinden arındırmış olmasıdır. Nitekim aynı öngörüden yola çıkan kimi müsteşriklere göre de, İslamî dönemde şiir rivayet edenler, cahiliye şiirinin putları ve putperestliği yücelten kısmını ihmal edip görmezlikten gelmek suretiyle ölüme mahkum etmişlerdir. Bu iddiaya göre aynı zamanda kimi raviler, putlar ve putperestlikle

³⁰ el-Hût, a. g.e., s. 240

³¹ Tâhâ Huseyn, a.g.e., s. 72, 73

³² er-Râfî, Mustafa Sâdık, *Târîhu âdâbi'l-'Arab*, (I-III), Beyrut, 1421/2000, c. III, s. 96

ilgili şiirleri elden geçirerek içinde yer alan put adlarını çıkartıp yerine Allah lafzını koymuşlardır. Zira içinde Allah lafzı bulunan cahiliye şiirlerinin orijinalinde daha önce bu lafzın yerine bir put adı bulunmuştur.³³ Nitekim bu gerekçenin kimi savunucularına göre, cahiliye dönemi şairlerinden Hıdâş b. Zuheyr el-'Amirî'nin:

و ذَكَرْتُهُ بِاللَّهِ بَيْنِي وَبَيْنَهُ
وما بيننا من مدّةٍ لو تَذَكَّرَا
و بالمروة البيضاء يومَ تَبَالَةٍ
و مَحْبَسَةِ النُّعْمَانِ حَيْثُ تَنْصُرَا³⁴

Hatırlattım ona Allah'ı ikimiz arasında

Ve aramızdaki süreyi, bir hatırlasa!

Ve hatırlattım beyaz taşı (putu) Tebâle günü

Ve Hıristiyanlaştığı Mahbesetu'n-Nu'mân gününü

şeklindeki beyitlerinin üçüncü dizesinde “beyaz taş” dediği ve **Has'am**, **Beciyle** ve **Ezdu's-surât** gibi bazı önemli Arap kabilelerinin yüceltip adına kurbanlar kestikleri **Zu'l-halasa** adlı putun yer aldığı gerekçesiyle, birinci dizedeki “**billahi**” lafzının yerine daha önce “**billâti**” lafzının yer almış olması uzak bir ihtimal olarak görülmemelidir.³⁵

4. Kimisi de, bu durumu cahiliye Arap toplumunda kökleşmiş bir dinî bilinç ve derin bir ruhsal inancın yokluğuna bağlamış ve buna, bazı şairlerin zaman zaman putlar hakkında küçük düşürücü sözler sarf etmelerini delil olarak göstermiştir.³⁶

5. Diğer bir görüşe göre ise, bunun nedeni ya Arapların, özellikle de şairler zümresinin dine fazla önem vermemeleri ve dinî duygunun etkisinde olmamaları veya daha önce geçtiği üzere, İslamî dönemde şiir rivayet edenlerin, putperestliği yansıtan şiirleri, dindarlık saikiyle rivayet etmemiş olmalarıdır.³⁷

Vakıa bu son gerekçedeki ikinci ihtimali destekleyen bazı somut verilerden de söz edilebilir. Örneğin, el-Câhız (255/869), Umeyye b. Ebi's-Salt'ın Bedir savaşında öldürülen müşrikler için yazdığı mersiyenin açıkça yasaklandığını, yanı sıra kimi şiir

³³ Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 12, 113

³⁴ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., 70, 71

³⁵ el-Hût, a.g.e., s. 247

³⁶ Ahmed, Mustafa Ebû Dayf, *Dirasât fî târihi'l-'Arab*, İskenderiye, 1983, s. 73

³⁷ Ahmed el-İskenderî, Ahmed Emin, 'Ali el-Cârim, 'Abdulaziz el-Bişrî, Ahmed Dayf, *el-Mufasssal fî târihi'l-edebi'l-'Arabî*, Beyrut, 1414, 1994, s. 41

ravilerinin deliller, hırsız -çapulcu- göçebe Araplar ve Yahudilere ait şiirleri rivayet etmediğini gördüğünü kaydetmektedir.³⁸

Bu arada Brockelmann (ö.1956) farklı bir yaklaşım sergileyerek, aralarındaki kabile merkezli anlaşmazlıklara rağmen Arapların, tek millet oldukları bilincine varmalarını sağlayan temel faktörün, ortaya ilk çıktığından itibaren dinle bağlantılı ve belli oranda dinin himayesinde gelişip parlayan ve ortak ruhsal yeteneklerinin simgesi durumunda bulunan şiir olduğunu söylemektedir. Bu yaklaşımıyla Brockelmann, cahiliyenin ilk zamanlarında şiir ile din arasında yapısal bir ilişki bulunduğuna vurgu yapmış olmaktadır.³⁹

Öte yandan cahiliye şiirinin varlığını reddeden Taha Huseyn ve onun bu konudaki akıl hocası olan Margoliouth'un bu görüşünü hatalı bulan Brockelmann, bu şiirin var olduğunu ve fazla değişmediğini müdafaa sadedinde Müslüman alimlerin, dinî kaygılarla bazı beyitleri rivayet dışı bırakmakla birlikte, putların adlarını ve bunlara dönük ibadetleri içeren cahiliye şiirlerini rivayet ettiklerini, ancak o dönemde dinî bilincin Arapların psikolojisine hakim olmaması nedeniyle, din içerikli şiir sayısının az olduğunu, Müslümanlarca kasten rivayet edilmeyen beyitlerin ise, az sayıdaki birkaç durumla sınırlı kaldığını söylemektedir.⁴⁰

Bu tabloyu değerlendirmek gerekirse, diğer ulusların şiirlerinde olduğu gibi, Arap şiirinin ortaya çıkması ve gelişip parlaması sürecinde de din, temel bir faktör olmakla birlikte mevcut cahiliye şiirinin ait olduğu İslam'dan kısa süre önceki dönemde şiir-din ilişkisinin eskiye nazaran oldukça zayıfladığı ve bu nedenle şiirde din temasının gerilediği söylenebilir.

B. Belli Başlı Dinî İnançların Cahiliye Şiirindeki Yansımaları

Saptanabildiği kadarıyla bu dönemin Arap toplumunda yaygın olan başlıca dinî inançlar ve cahiliye şiirine olan yansımaları şöyle sıralanabilir:

1. Haniflik

³⁸ el-Câhız, Ebû 'Usmân Bahr, *el-Beyân ve't-tebyîn*, tahkik: 'Abdusselam Muhammed Harûn, (I-IV), Beyrut, tarihsiz, c. I, s. 291, c. IV, s. 23

³⁹ Brockelmann, Carl, *Târîhu's-şu'ûbi'l-İslâmiyye*, çeviri: Nebih Emîn Fâris-Muniru'l-Ba'albekkî, Beyrut, 1988, s. 29

⁴⁰ Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Literatur*, (*Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, çeviri: 'Abdulhalim en-Neccâr), (I-VI), Kahire, tarihsiz, s. 64, 66

Bu kelimenin dil orijini, etimolojisi ve kavramsal içeriğiyle ilgili karmaşaya rağmen,⁴¹ genel kanıya göre özü bakımından ifade ettiği dinî inanç, Hz. İbrahim'in dinine bağlılık anlamına gelmekte olup Allah'ın birliğine ve ahirete inanma esasına dayanmaktadır. Daha somut bir ifadeyle, müstakil bir din niteliği taşımayan bu inancı benimseyenler putlara tapmamakta, putlar adına kesilen hayvanların etini yememekte, cennet, cehennem ve ahiretteki hesaba inanmakta, içki içmemekte ve Allah korkusuna dayalı bir züht hayatı yaşamaya çalışmakta, ancak belli bir ortak ibadetleri bulunmamaktadır.⁴²

Bu bağlamda İslam'ın ortaya çıkmasına yakın bir zaman diliminde bazı putperest orijinli şahsiyetlerde semavi dinlerdekine benzer bu tür bir dini anlayışın meydana gelmesi, kimilerince Hz. İbrahim'in tevhit dinine tekrar dönüş yapmaya yönelik bir arayış olarak değerlendirilmiştir.⁴³ Oysa bu konuda farklı bir yaklaşım sergileyen el-Bustânî ve Şevkî Dayf gibi kimi Arap edebiyatı tarihçilerine göre Haniflik, Yahudilik ve Hıristiyanlığın karışımı olup çoğu şair olan hanifler topluluğu da, bu iki dinin putperestlerdeki etkileri sonucunda ortaya çıkmıştır.⁴⁴

Bu arada haniflikle ilgili önemli problemlerden birinin de, kimlerin hanif sayılması gerektiği hususundaki karışıklık olduğu anlaşılmaktadır. Zira hanifleri konu alan kaynakların, çoğunlukla bu kişiler hakkında standart bir ölçü ortaya koyamadıkları, bu nedenle 'Adî b. Zeyd el-İbâdî (.597), Varaka b. Nevfel (ö. 592) ve Kuss b. Sâ'ide (ö. 600) gibi, Hıristiyan olan şahsiyetlere de hanifler arasında yer verdikleri görülmektedir.⁴⁵ Konuyla ilgili rivayetlerin yol açtığı bu karışıklığın ortadan kaldırılması için Cevad 'Ali hanifleri, putperestliği reddedip Allah'ın birliği inancını benimseyen ve dinî hayatlarını bu yönde tanzim etmeye çalışan, aynı zamanda Hıristiyan ve Yahudi de olmayan kimselerle sınırlı tutmak gerektiğini önermektedir. Ancak bu öneri, mantıklı olmakla birlikte, ravilerin hanifler arasında yer verdikleri bazı şairlerin durumu hakkında

⁴¹ Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 452-454; Nâsır, Muhammed Hâmid-Dervîş, *Havle, el-Hayâti'd-dîniyye 'inde'l-'Arab beyne'l-câhiliyye ve'l-İslâm*, Riyad, 1417/1997, s. 45; el-'Alî, Sâlih Ahmed, a.g.e., s. 323-325

⁴² Ferrûh, 'Umar, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî*, (I-VI), Beyrut, 1984, c. I, s. 61; Altunci, Muhammed, *el-Mu'cemu'l-mufasssal fi'l-edeb*, (I-II), Beyrut, 1419/1999, c. I, s. 385

⁴³ eş-Şeyh Mahmûd Sıyâm, Muhammed, *el-Mu'takadât ve'l-kıyem fi'ş-şî'ri'l-câhili*, Câmî'atu Ummi'l-kurâ, h. 1405, s. 116, 117

⁴⁴ el-Bustânî, a.g.e., c. I, s. 29; Dayf, Şevkî, *Târîhu'l-edebi'l-'Arabî el-'Asru'l-câhili*, Kahire, tarihsiz, s. 103

⁴⁵ Âlûsî, a.g.e, c. II, s. 262, 269, 281

kesin bir kaniya varılmadığından⁴⁶ söz konusu karmaşayı bütünüyle ortadan kaldırmaktan uzak gözükmektedir.

Bu çerçevede hanifliği kesin olanlardan bazı şairlere ve şiir örneklerine yer vermek yararlı olacaktır. Louis Şeyho'nun neredeyse bütün cahiliye şairlerini Hıristiyan kabul eden ve Brockelmann tarafından da “*tam bir hata*” olarak nitelenen⁴⁷ önyargılı iddiası bir kenara bırakılırsa, hanifliği konusunda hemen herkesin görüş birliği halinde gözüktüğü cahiliye şairlerinin başında Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl ve Umeyye b. Ebi’s-Salt’ın yer aldığı söylenebilir. Öte yandan din bağlamında bu iki zat arasında bazı benzerlikler bulunduğu, bu benzerliklerin başında ise ikisinin de sıra dışı bir din arayışı içerisinde olması ve el-Cumahî'nin ifadesine göre, bu konuda bilgi teatisinde bulunmaları gelmektedir.⁴⁸ Diğer bir benzer tarafları ise, bazı kaynaklarda ikisi hakkında da peygamberlik söylentilerinin yer almış olmasıdır.⁴⁹ Önemlerine binaen burada dönemin din anlayışına ışık tutmak üzere bu iki şairin dinî kişilikleri ve şiir örneklerine yer verilecektir.

a) Zeyd b. ‘Amr b. Nufeyl

Kavminin putperestlik dininden ayrılarak Hz.İbrahim’in tevhit dinine bağlanan, boğazlanmadan ölen veya putlar adına kesilen hayvanların etlerini yemeyi bırakan ve kız çocuklarının diri diri gömülmesine karşı çıkan Zeyd, İbnu Hişâm’ın İbnu İshak’tan naklen anlattığına göre, Ka’be’ye yaslanarak insanlara:

“Ey Kureyş topluluğu, Zeyd’in canı elinde bulunan Allah’a yemin ederim ki, benden başka içinizden İbrahim’in dini üzere kalan kimse yoktur” şeklindeki ifadesiyle seslendikten sonra:

“Allah’ım, eğer ibadetin hangi şeklini daha çok sevdiğini bilseydim o şekilde sana ibadet ederdim. Lakin ben bunu bilmiyorum” diyor ve secdeye kapanıyordu.⁵⁰

Bu zatın din anlayışını en iyi yansıtan ve İbnu’l-Kelbî (204/819)’nin ilk üç beytine bazı farklılıklarla yer verdiği⁵¹ şiirlerinden bazı dizeler şöyledir:

⁴⁶ Cevâd ‘Alî, a.g.e., c. VI, s. 461

⁴⁷ Brockelmann, a.g.e., c. I, s. 127

⁴⁸ el-Cumahî, a.g.e, s. 66

⁴⁹ ed-Dineverî, İbnu Kuteybe, Ebû ‘Abdillah Muhammed b. Muslim, *eş-Şi’ru ve’ş-şu’arâ*, Leiden, 1902, s. 279; el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 248

⁵⁰ İbnu Hişâm, ‘Abdumelik, *es-Siretu’n-nebeviyye*, (I-IV), Beyrut, 1391/1971, c. I, s. 240

أَرَبًا وَاحِدًا أَمْ أَلْفَ رَبٍّ
عَزَلْتُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ جَمِيعًا
فَلَا عَزَىٰ أَدِينُ وَلَا ابْتِنِيهَا
وَلَكِنْ أَعْبُدُ الرَّحْمَنَ رَبِّي
فَتَقَوَىٰ اللَّهُ رَبَّكُمْ أَحْفَظُوهَا
تَرَى الْأَبْرَارَ دَارَهُمْ جَنَّاتُ
أَدِينُ إِذَا تَقَسَّمَتِ الْأُمُورُ
كَذَلِكَ يَفْعَلُ الْجُلْدُ الصَّبُورُ
وَلَا صَنَمَىٰ بَنِي عَمْرُو أَزُورُ
لِيَغْفِرَ ذَنْبِيَ الرَّبُّ الْغَفُورُ
مَتَى مَا تَحْفَظُوهَا لَا تَبُورُ
وَلِلْكَفَّارِ حَامِيَةً سَعِيرُ⁵²

*Bir tanrıya mı yoksa bin tanrıya mı
İbadet edeyim, işler ayrıştığı zaman
Azlettim Lât ve ‘Uzzâ’yı bütün olarak
İşte böyle yapar kararlı ve sabırlı kişi
Böylece ne‘Uzzâ’ya taparım ne de iki kızına
Ve ne de Benû ‘Amr’in iki putunu ziyaret ederim
Lakin Rabbim olan Rahman’a ibadet ederim
Günahımı bağışlasın diye bağışlayıcı Rab
O halde koruyun Rabbiniz olan Allah’a dönük takvayı
Boşa gitmez, onu koruduğunuz sürece
Görürsün yerlerinin cennet olduğunu iyilerin
Kâfirler içinse kızgın haldeki cehennem vardır*

Kısmen alıntıladığımız bu kasidesinde Kur’an’da çokça kullanılan *Rahman*, *Ġafûr* (bağışlayan), *zenb* (günah), *takva* (Allah’ın azabından korunma/Allah’ın emrini tutup nehyinden kaçınma), *ebrâr* (iyiler), *cinân* (cennetler), *hâmiyeh* (kızgın) ve *sa‘îr* (cehennem) gibi dinî terimleri aynı anlamda kullanmış olması, Zeyd’in, inancı bakımından İslam’a bir hayli yakın bir noktada olduğunu göstermektedir. Bu nedenledir ki Zeyd, haniflerin en ünlüsü ve hanifliği en iyi yaşayan

⁵¹ İbnu’Kelbî, Hişâm b. Muhammed es-Sâib, *el-Asnâm*, tahkik: Ahmed Muhammed ‘Ubeyd, Kahire, 1965, s. 53

⁵² İbnu Hişâm, a.g.e., c. I, s. 241, 242; el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 249; Nâsır-Derviş, a.g.e., s. 50, 51

kişi olarak kabul edilmiştir. Hatta bazı kaynaklarda peygamber olduğu dahi ileri sürülmüştür.⁵³

b) Umeyye b. Ebi's-Salt

Bu zat, İslam öncesi semâvî dinlerin kitaplarını tanıyıp çokça okuması sonucu putlardan vazgeçmiş, yeni bir peygamberin gelmek üzere olduğunu haber vermiş ve bu peygamberin, kendisi olmasını ümit etmiştir. Ancak Hz.Peygamberin gönderildiği haberini alınca onu çekemediği için peygamberliğini inkar etmiştir. Aynı zamanda döneminin önde gelen şairlerinden olan Umeyye, şiirinde başta ahiret konusu olmak üzere, yer ve göklerin yaratılışı, melekler ve peygamberlerin kıssaları gibi başka şairlerin işlemediği dinî konuları işlemiştir.⁵⁴

Bu bağlamda Hanifliğe olan bağlılığını ve bu kapsamdaki din anlayışını en açık ifadelerle dile getirdiği bir beyti şöyledir:

كُلُّ دِينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عِنْدَ اللَّهِ — إِلَّا دِينَ الْحَنِيفِيَّةِ زُورٌ⁵⁵

Kıyamet günü Allah katında her din

Haniflik dini dışında yalandır

Bu beytinden de anlaşılacağı üzere Umeyye, şiirlerine yansıyan din anlayışıyla İslam'a o kadar yaklaşmaktadır ki, Hz. Peygamber, kendi isteği üzerine huzurunda şiirinden okunan yüz kadar beytin içeriğini: “*Dili inanmış, fakat kalbi inanmıştır*” şeklindeki sözünü tasdik etmiştir.⁵⁶ Bu da, Umeyye'nin, şiirlerinde dile getirdiği din anlayışının, içerik olarak isabetli olduğunu, ancak söylediklerinde samimi olmadığını göstermektedir.

Hakkında bu sözün söylenmesine vesile olan ve din anlayışına ışık tutan söz konusu şiirinden çarpıcı bazı dizeler şöyledir:

يَا رَبِّ لَا تَجْعَلْنِي كَافِرًا أَبَدًا   وَاجْعَلْ سَرِيرَةَ قَلْبِي الدُّهْرَ إِيمَانًا
وَاخْطُ بِه بَنِيَّتِي وَاخْطُ بِه بَشْرِي   وَاللَّحْمَ وَالدَّمَ مَا عُمُرْتُ إِنْسَانًا
إِنِّي أَعُوذُ بِمَنْ حَجَّ الْحَجِيجُ لَهُ   وَالرَّافِعُونَ لِدِينِ اللَّهِ أَرُ كَانَا

⁵³ el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 248

⁵⁴ el-Cumahî, a.ge., s. 66

⁵⁵ İbnu Hişâm, a.g.e., s. 62; Zeyyât, a.g.e., s. 58

⁵⁶ ed-Dîneverî, İbnu Kuteybe, a.g.e., s. 279

مُسَلِّمِينَ إِلَيْهِ عِنْدَ حَجَّتِهِمْ لَمْ يَبْتَغُوا بِتَوَابِ اللَّهِ أَثْمَانًا⁵⁷

Asla beni kafir kılma ya Rab!

Ve hep imanı yerleştir kalbimin derinliğine

Karıştır imanı bünyeme ve derime

Ve etime, kanuma, yaşadığım sürece insan olarak

Sığınırım ben hacıların kendisi için hac yaptığı Allah'a

Ve Allah'ın dininin rükünlerini yüceltenlerin hac yaptığı

Kendisine teslim olarak hac yaparken

Allah'ın sevabı yerine sevap ta istemeyerek

Öte yandan haniflikleri tartışmalı olmakla birlikte, tevhit ve ahiret inancına güçlü vurgular içeren şiirleriyle dönemin din anlayışı hakkında sağlam veriler sunan, ayrıca ikisi de muallaka sahibi olduğu için cahiliye şiirinde özel bir yere sahip bulunan 'Abîd b. el-Ebras (ö.554) ve Zuheyr b. Ebî Sulmâ'nın bu içerikteki bazı şiir örneklerine yer vermek, konu ile ilgi olarak daha sağlam gözlem yapmaya yardımcı olacaktır. 'Abîd'in, muallakasında yer verdiği bazı dizeler şöyledir:

مَنْ يَسْأَلُ النَّاسَ يَحْرِمُوهُ وَ سَأَلَ اللَّهَ لَا يَخِيبُ

بِاللَّهِ يُذْرِكُ كُلُّ خَيْرٍ وَالْقَوْلُ فِي بَعْضِهِ تَلْغِيبُ

وَاللَّهُ لَيْسَ لَهُ شَرِيكٌ عَلَامٌ مَا أَخْفَتِ الْقُلُوبُ⁵⁸

İnsanlardan isteyen mahrum eder insanlar

Allah'tan dileyen ise uğramaz hüsrana

Allah ile yakalanır her hayır

Oysa zaaf bulunur sözün bazısında

Ve Allah'ın yoktur hiçbir şeriki

Kalplerin gizlediklerini en iyi bilen Allah

⁵⁷ el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 254

⁵⁸ el-Kureşî, Ebû Zeyd, *Cemheretu eş'âri'l'Arab*, Beyrut, 1424/2003, s. 227. 'Abîd'in bu kasidesine Tebrîzî (502/1108) *Muallakât*'ta, Kureşî ise *Mucemherat* içerisinde yer vermiştir.

Zuheyr'in Muallakasında yer alan ve gerek tevhit gerekse de ahiret inancı ve Allah'ın her şeyi bildiği gibi inanç esaslarını vurgulayıp bu konularda İslam inancıyla paralellik arz eden beyitlerinden bazıları ise şöyledir:

أَلَا أُبَلِّغُ الْأَحْلَافَ عَنِّي رَسُولًا   وَ ذُبْيَانَ هَلْ أَقْسَمْتُمْ كُلَّ مَقْسَمٍ
فَلَا تَكْتُمُنَّ اللَّهَ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ   لِيَخْفَى وَ مَهْمَا يُكْتَمِ اللَّهُ يَعْلَمُ
يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ   لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعْجَلُ فَيُنْقَمُ⁵⁹

Hatırlatıyorum, bir mesaj ilet benden dostlara

Ve Zubyân'a, her türlü yemini ettiniz diye

O halde Allah'tan saklamayın içinizdekini

Gizli kalsın diye, ne denli saklansa da bilir onu Allah

Ertelenir, bir kitaba konularak toplanır

Hesap günü için, veya çabucak ceza verilir

2. Putperestlik

Her ilkel toplumda olduğu gibi, çok eski dönemler itibariyle Arap toplumunda da tabiat varlıklarından duyulan korku nedeniyle, özellikle vahşi kara ve deniz hayvanları, bir tehlike durumunda koruyucu oldukları inancıyla, adları kullanılarak bir nevi kutsal totem haline getirilmiştir. Örneğin önemli bazı Arap kabilelerine **Benû Esed (Aslan oğulları)**, **Benû Kelb (Köpek oğulları)** ve **Kureys (Ufak köpek balığı)** gibi adların verilmiş olması bu tezi güçlendirmektedir.⁶⁰ Ancak bu süreçte Arapların putlara tapmaları, insanların veya kainatın yaratıcısı oldukları inancına dayanmadığı ileri sürülmüştür. Bu görüşe göre, adı geçen süreçte putlara sadece kismet arama aracı olarak bakan, hatta bazen onlara hakaret eden, açlık halinde ise onları yiyen Araplar,⁶¹ ancak milattan önce altıncı yüzyılda komşu putperestliklerden etkilenmek suretiyle putları tanrı kabul etmeye başlamış ve bu tasavvur, müteakip yüzyıllarda Babil,

⁵⁹ el-Kureşî, a.g.e., s. 143; Zevzenî, a.g.e., s. 80, 81

⁶⁰ Sâlim, 'Abdul'azîz, *Târihu'l-'Arab kable'l-İslâm*, İskenderiye, 1969, c. I, s. 405, 406

⁶¹ el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 197

Roma ve Yemen uygarlıklarının etkisiyle yerel Arap putperestliğine dönüşmüştür.⁶²

Daha önce Hz.İbrahim'in dinine bağlı olduğuna inanılan Arapların putperestliği benimsemeleri konusunda yapılan ve en eski kaynaklarda yer alan diğer bir rivayete göre ise, Mekke'ye ilk defa Suriye taraflarından getirdiği **Hubel** adlı ünlü puta tapmaya insanları mecbur eden ve daha sonra putperestliğin yaygınlaşmasına neden olan kişinin, 'Amr b. Luhayy el-Huzâ'î olduğu belirtilmiştir.⁶³ Nitekim cahiliye şairlerinden Şuhne b. Halef el-Curhumî'nin, 'Amr 'ı şiddetle eleştirdiği şu dizeleri de bu tezi onaylar niteliktedir:

يا عمروُ إنك قد أحدثتَ آلهةً   شتى بمكة حول البيت أنصبا با
و كان للبيت ربُّ واحد أبداً   فقد جعلتَ له في الناس أربا با
لتعُرُ فَنَ بَأَنَّ اللهَ في مَهَلٍ   سيصطفي دونكم للبيت حُجَاباً⁶⁴

Ey 'Amr, meydana getirdin sen pek çok tanrılar

Mekke'de Ka'be'nin etrafında dikili taşlar halinde

Oysa vardı Ka'be'nin ebedi bir tek Rabb'ı

Böylece Ka'be'ye tanrılar oluşturdu insanlar arasında

Anlayacaksın Allah'ın sadece mühlet verdiğini

Seçecektir O, Ka'be'ye hizmetçi olarak sizden başkasını

Öte yandan Zeyyât ve Âlûsî gibi bazı araştırmacıların, hem Kur'an'ın konuyla ilgili ayetlerine hem de bazı örneklerine yukarıda yer verilen cahiliye şiirine bakarak isabetle vurguladığı gibi, esas itibarıyla bağlı oldukları din, daha sonra bazı sebeplerle ayrıldıkları ve aslından saptırdıkları Hz.İbrahim'in dini olduğundan, putperest Arapların da, Allah'a olan inançlarını büyük ölçüde korudukları anlaşılmaktadır. Nitekim Allah adının, bu kesimden olan cahiliye şairlerinin şiirlerinde de yemin, dua, hamt, beddua, gayb ve kader gibi konularda fazlasıyla kullanılması bunu göstermektedir. Örneğin Tarafa'nın şu beyti dikkat çekicidir:

لَعْمُرُكَ مَا تَنْزِي الطَّوَارِقُ بِالْحَصَى وَلَا زَجْرَاتُ الطَّيْرِ مَا اللهُ فَاعِلٌ⁶⁵

⁶² 'Abdulmu'îd Han, Muhammed, *el-Esâtîru'l-'Arabiyye kable'l-İslâm*, Kahire, 1937, s. 107

⁶³ İbnu'l-Kelbî, a.g.e, s. 33; İbnu Hişâm, a.g.e., c. I, s. 79; İbnu Kesîr, İsmâ'îl, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, 1978, c. II, s. 187

⁶⁴ el-Mes'ûdî, a.g.e., c. II, s. 56, 57 ; Cevâd 'Alî, a.g.e, c. VI, s. 80

Hayatına yemin ederim, ne kahinler bilir

Ne de kuşları taşılayan kadınlar, Allah'ın ne yapacağını!

Seleme b. Hurşub el-Enbâri (ö.?) de bir beytinde şöyle der:

فإن تُقْبِلُ بما علمتُ فأني   بحمدِ اللهِ وصَلِّ صرُّومٌ⁶⁶

Eğer bildiği sevgimi koruyarak gelirse, kuşkusuz ben

Hamd olsun Allah'a, sevgi bağını korur, (vefasızlık halinde ise) koparırım

Allah inancı ile putperestlik, cahiliye insanının zihninde o denli yan yana yer etmiştir gözükmektedir ki, önde gelen şairlerinden Mutelemmis (ö.550)'in aşağıdaki iki şiirinde görüldüğü üzere, bazen aynı şair, bir şiirinde Allah'ın adını anarken diğer bir şiirinde putlara yemin edebilmektedir. Allah'ın anıldığı örnek şöyledir:

يا آلَ بكرِ ألا لله درُّكمُ   طالَ التَّوَاءُ وَتَوَبَ العَجْرُ مَلْبُوسٌ⁶⁷

Ey Bekir oğulları! Allah size iyilikler versin, uyarıyorum

Uzadı hareketsizlik, ve çaresizlik elbisesi giyilmiş durumda

Putlara yemini ise şu beytinde dile getirmiştir:

أَطْرَدُ تَنِي حَذَرَ الهِجَاءِ وَ لا   وَ اللاتِ وَ الأَنْصَابِ لا تَنْيَلُ⁶⁸

Hicvedilmek korkusuyla mı beni kovdun? Hayır!

Yemin ederim Lât ve putlara kurtulamazsın sen

Hatta bazen cahiliye şairinin yaşadığı inanç karmaşası, bununla sınırlı kalmayarak daha da çelişkili bir hal almakta ve bu durumda şair, aynı şiirde hem Allah'a hem de putlara yemin etmek suretiyle ikisini birlikte kutsamakta, ancak Allah'ın daha yüce olduğunu ifade edebilmektedir. Evs b. Hacer et-Temîmî (ö.620)'nin şu beytinde olduğu gibi:

وباللاتِ وَ العُزَى وَمَنْ دَانَ دِينَهَا   وَ باللهِ إنَّ اللهَ مِنْهُنَّ أَكْبَرُ⁶⁹

⁶⁵ el-Kureşî, a.g.e., Beyrut, 1424/2003, s. 100

⁶⁶ ad-Dabbî, el-Mufaddal b. Muhammed, *el-Mufaddaliyyât*, Beyrut, 1419/1998, s. 28 vd.

⁶⁷ el-Kureşî, a.g.e., s. 102

⁶⁸ Aynı yer

⁶⁹ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s. 46

Yemin ederim ben Lât'a, 'Uzzâ'ya ve onun dinini benimseyene

Ve yemin ederim Allah'a, kuşkusuz onlardan daha büyüktür Allah

Bu arada, özünde bu ikilemi barındırmakla birlikte, putperestliğin cahiliye toplumundaki en yaygın dinî inanç olduğu konusunda araştırmacılar görüş birliği içerisinde gözükmektedirler. Ancak putperestliğin, Araplar arasındaki yaygınlığına kıyasla cahiliye şiirinde çok az yer aldığı ileri sürülerek bu durum, daha önce yer verilen gerekçelere ilave olarak, kimilerince bu şiirlerin büyük oranda kayboluşuna,⁷⁰ kimilerince de putlardan umulan bazı beklentilerin gerçekleşmemesine bağlanmıştır. Vakıa putlardan umduklarını bulamayan bazı cahiliye şairlerinin övgüde bulunmak şöyle dursun, onlarla ilgili aşağılayıcı şiirler söyledikleri bile görülebilmektedir.

Bu tesbitten hareketle putperest Arapların putlarla ilgili şiirlerini, putları aşağılayıcı şiirler ve putları yüceltici şiirler olmak üzere, iki kısma ayırmak yararlı olacaktır.

a) Putları Aşağılayıcı Şiirler

1- Benû Kinâne kabilesinin Cidde sahilinde bulunan ve uzun boylu bir kayadan ibaret olan **Sa'd** adlı putuna, adamlarından biri bereketlenmeleri için develerini götürmüş, ancak puta yaklaştığı develer, ürkerek her biri bir tarafa kaçınca öfkelenmiş ve putu taşıyarak sözlü hakarete bulunduktan sonra yanından ayrılırken şu beyitleri söylemiştir:

أَتَيْنَا إِلَى سَعْدٍ لِيَجْمَعَ شَمْلَنَا   فَشَتَّتْنَا سَعْدٌ فَلَا نَحْنُ مِنْ سَعْدٍ
و هل سعدٌ إلا صخرةٌ يَتَنَوَّفُهَا   من الأرض لا يدعو لِعَبيٍّ ولا رُشدٍ⁷¹

Sa'd'e geldik işlerimizi toparlasın diye

Dağıttı bizi Sa'd, öyleyse Sa'd'den değiliz

Bir kayadan başka bir şey değildir Sa'd bir ıssız

Yerdeki, ne kötülüğe ne de iyiliğe çağırmakta

2- Babasının intikamını almak üzere harekete geçen İmrû'îl-Kays (ö.545), girişiminin isabetli olup olmadığını saptamak üzere, Mekke'nin güneydoğusunda Yemen yolu üzerindeki Tebâle

⁷⁰ el-Hût, a.g.e., s. 240, 241

⁷¹ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s. 73

mevkiinde bulunan ve yukarda adı geçen **Zu'l-halasa** adlı puta baş vurmuş, ancak üç defa çektiği ok, her defasında beklentisinin aksine çıkınca kızarak puta hakarete bulunmuş ve şu dizeleri söylemiştir:

لو كنتَ يا ذا الخِصِّ الموتورَا
مِثلي وكان شيخُك المقبورَا
لم تَنهَ عن قتلِ العُدَاةِ
زورا⁷²

Ey Zu'l-Halasa eğer sen de intikamını almamış olsaydın

Benim gibi ve yaşlı baban mezara gömülmüş olsaydı

Yalan söyleyerek düşmanları öldürmekten alıkoymazdın

3- Cahiliye Araplarından biri, tilkinin çöldeki putlarından birinin başına işediğini görmüş ve kendini bile korumaktan aciz kalan bu putla alay ederken, şair Bısr b. Ebî Hazim bu olaya işaretle söz konusu putu aşağılayan şu dizeleri söylemiştir:

أَرَبُّ بِيُولِ الثَّغْلَانِ بِرَأْسِهِ
لَقَدْ ذَلَّ مَنْ بَالَتْ عَلَيْهِ الثَّعَالِبُ⁷³

Tilkinin, başına işediği tanrı olur mu

Boynu bükük olur, tilkinin üstüne işediği kimse

4- Oldukça çarpıcı bir örnek olmak üzere, ünlü yalancı peygamber Museylime'nin kabilesi olan Benû Hanîfe'nin, hurma helvasından yapıp taptıkları bir putu, acıktıklarında yedikleri rivayet edilmiş ve bu olay bir şiirde şöyle dile getirilmiştir:

أَكَلْتُمْ حَنِيْفَةَ رَبِّهَا
زَمَانَ التَّقْحُمِ وَالْمَجَاعَةِ
لَمْ يَخْذَرْوْا مِنْ رَبِّهِمْ
سَوْءَ الْعَوَاقِبِ وَالتَّبَاعَةِ⁷⁴

Yedi Hanife kabilesi tanrısını

Darlık ve açlık zamanında

Sakınmadılar Rablerinden gelecek

Kötü akıbetlerden ve zarardan

Putperestlerin, örnek olarak yer verdiğimiz ve daha pek çok benzeri bulunan⁷⁵ bu tür şiirlerine bakıldığında, aralarından pek çok

⁷² İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s. 34, 35

⁷³ Nâsır-Derviş, a.g.e., s. 40

⁷⁴ ed-Dineverî, İbnu Kuteybe, *Kitâbu'l-ma'ârif*, Kahire, 1300, s. 205

⁷⁵ Sâlim, a.g.e., s. 486-490

kimsenin putlarla ilgili inançlarının pamuk ipliğine bağlı olduğu söylenebilir.

b) Putları Yüceltici Şiirler

Buna rağmen, putperestler arasında putlara olağanüstü güçler yükleyerek dünya hayatlarında özellikle tehlikelerden korunmak, zorlukların üstesinden gelebilmek ve Kureyş'in Uhud savaşında yaptığı gibi, savaş kazanmak için onları yanlarında taşıyıp medet uman, aynı inançla onlara sık sık yemin eden, yanlarına gidip adlarına kurbanlar adayan ve kesen, onları tavaf edip bereket için dokunanların çoğunlukta olduğunu ve bu anlayışın cahiliye şiirine yansımalarının bulunduğunu da ifade etmek gerekir.⁷⁶ Nitekim İslâm'ın ortaya çıkışı esnasında var olan putların sayısındaki büyüklük ve önemli olanlarından bazılarının Kur'an'da⁷⁷ ve cahiliye şiirinde ismen yer alması da bunu göstermektedir.

Ancak çalışmamızın formatı gereği, burada gerek Kur'an'da adlarından söz edilen gerekse de cahiliye tarihini konu alan kaynaklarda haklarında detaylı bilgilere yer verilen çok sayıdaki putlardan ve ait oldukları kabilelerden söz edilmeyecek, sadece putperest cahiliye Araplarının onlarda olağanüstü bir takım güçler vehmedip ne tür davranış ve beklentiler içerisine girdiklerine ışık tutmak üzere, örnek olarak bu yöndeki bazı yüceltici şiirlerine yer verilecektir. Bu nitelikteki bazı şiirler şöyledir:

1- İbnu'l-Kelbî'ye göre bütün Arapların yücelttikleri en eski put olan⁷⁸ **Menât**'a bağlılıklarını, el-Kumeyt b. Zeyd şu beytiyle dile getirmektedir:

وقد آلت قبائل لا تؤلّي مناةَ ظهورها متحرفينا⁷⁹

Yemin etti kabileler dönmemeye

Sırtlarını Menât'a sapıtmuş olarak

2- 'Abdul'uzzâ b. Vedî'a el-Muzenî de, aynı puta samimi yemin edişini şöyle ifade etmiştir:

إني حلفتُ يمينَ صدقِ برةٍ
بمناةَ عندَ محلِّ آلِ الخزرجِ⁸⁰

Bozulmayacak içten bir yemin ettim

⁷⁶ Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 128

⁷⁷ Necm, 19-22; Nüh, 21-24

⁷⁸ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s. 39

⁷⁹ İbnu Hişâm, a.g.e., c. I, s. 88

⁸⁰ İbnu'l-Kelbî, a.g.e., s. 41;

Menât'a, Hazreclilerin varışı esnasında

3- Benû Huzeyl ve Benû Mudar kabilelerinin **Suvâ'** adlı puta olan kulluk derecesindeki aşırı bağılıkları ve kurban kesmeleri, bir cahiliye şairinin beyitlerine şöyle yansımıştır:

تراهم حول قبيهم غكروفا كما عكفتُ هذَّيلُ على سِوَا عِ

تطلُّ جنابهُ صرعى لذيهِ عتائِرُ من ذَخائِرِ كُلِّ راعٍ⁸¹

Görürsün onları krallarının etrafında kenetlenmiş olarak

Tıpkı Huzeyl'in Suvâ'nın etrafında kenetlenmesi gibi

Kapanırlar yere yanı başında, bulunmakta iken yanında

Her çobana ait kesilmiş kurbanlık koyunlardan

4- Putlara yüklenen olağanüstü güce örnek olarak birincisi Kelb kabilesinin putu olan **Vedd** hakkında, ikincisi ise Mezhic kabilesi ve Cureş halkının putu olan **Yagûs** ile ilgili olarak söylenmiş olan iki şiir şöyledir:

حيالك وُدُّ فإبنا لا يجلُّ لنا لهُ النساءُ وإنَّ الدِّينَ قدَّ عَزَمَا⁸²

Sana uzun ömürler versin Vedd, helal olmaz bize

Kadınlarla eğlenmek, kesin hüküm koymuştur din

وَ سارَ بِنَا يَغوثُ إلى مُرادٍ فَتَاجَزْنَاهُمُ قَبْلَ الصَّبَاحِ⁸³

Yürüttü bizi Yagûs Murad kabilesine doğru

Baskın yaptık onlara böylece sabahtan önce

5. **'Uzzâ** ve **Fels** adlı putlara tanrı muamelesi yapıldığını gösteren cahiliye şiirinden şu iki örnek oldukça çarpıcıdır:

Birinci örnekte Hz.Peygamber, Halid b.Velid'i en önemli putlardan biri olan **'Uzzâ'yı** yıkmaya gönderdiğinde o sırada bu putun hizmetçisi olan Dubeyye es-Sulemî puta şu beyitlerle hitap etmiştir:

فيا عَزُّ شُدِّي سُدَّةً لا تُكذِّبِي على خالدٍ ألقى الخِمارَ و شَمَّرِي

⁸¹ Aynı eser, s. 97; el-Hût, a.g.e., 252

⁸² İbnu'l-Kelbî, a.g.e, s . 36; Nâsır-Derviş, a.g.e., s. 35

⁸³ İbnu'l-Kelbî, a.g.e, s . 37; Nâsır-Derviş, a.g.e., s. 35; el-Hût, a.g.e., 250

فإِنَّكَ إِنْ لَا تَقْتُلِي الْيَوْمَ خَالِدًا   تَبُونِي بِذُلِّ عَاجِلًا وَتَنْصَرِي⁸⁴

Ey ‘Uzzâ yalancı çıkarma, saldır şiddetle

Halid’e, at örtüyü ve siva kolları

Zira, eğer öldürmesen bugün Halid’i

Zelil olursun hemen ve değiştirilir dinin

İkinci örnekte ise Benû Tayy ve Benû Bevlân kabilelerinin taptıkları **Fels** adlı putun hizmetçisi olan Sayfî, bir kadının süt devesini alıp kurban edilmek üzere **Fels**’e götürünce kadın, saygın bir kişi olan Malik adlı komşusuna şikayette bulunur. Hizmetçinin karşı çıkıp tanrıya isyan etmemesi yönünde uyardığı Malik, mızrağını kullanarak, **Fels**’in yanında bağlanmış olan devenin ipini çözer ve kadına teslim eder. Bunun üzerine hizmetçi kızarak elini puta doğru kaldırır ve Malik’i çarpması için kendisine şu dizelerle şikayette bulunur:

يَا رَبُّ إِنَّ مَالِكَ بِنَ كَلْتُومِ⁸⁵   أَخْفَرَكَ الْيَوْمَ بِنَابِ عُلْكُومِ   وَ كُنْتُ قَيْلَ الْيَوْمِ غَيْرَ

Ey Rabb’im ! Malik b. Kulsûm

Yaşlı güçlü bir deve için sana isyan etti bugün

Oysa bugünden önce sana haksızlık edilmezdi

İlginç bir şekilde o sırada kurban kesmek üzere **Fels**’in yanında bulunan Hâtem-i Tâi’nin oğlu ‘Adî, Malik’in bu hareketinden ürkererek etrafındakilere: “Bakın Malik’in başına bugün neler gelecek!” demiş, ancak günler geçmesine rağmen Malik’e bir şey olmayınca ‘Adî hem **Fels**’i hem de diğer putları reddederek önce Hıristiyan, daha sonra da Müslüman olmuştur.⁸⁶

Öte yandan putperestler, genellikle ahirete inanmamakla birlikte aralarında bu inanca sahip olanların da bulunduğu anlaşılmaktadır. Ahirete inanmamayı dile getiren şiir örneklerinden biri şöyledir:

⁸⁴ İbnu’l-Kelbî, a.g.e, s . 57, 58; el-Âlûsî, a.g.e., c. II, s. 205

⁸⁵ İbnu’l-Kelbî, a.g.e, s. 101; Sâlim, a.g.e., s. 488

⁸⁶ İbnu’l-Kelbî, a.g.e, s. 102

حياةٌ ثمَّ موتٌ ثمَّ نَشْرٌ حَدِيثُ خُرَافَةٍ يَا أُمَّ عَمْرٍو⁸⁷

Hayat sonra ölüm sonra da dirilip yayılmak(muş)

Hurafe bir sözdür bu ey Ummu 'Amr!

Ahirete inananlar ise, aynı zamanda, ölen kişinin mezarı başında devesinin kesilmesi veya ölünceye kadar başı ve ayağı bağlı olarak bekletilmesi gerektiğine de inanmaktadır. Bu inanca göre, bunu yapan kişi haşre binekle, yapmayan ise yaya olarak gidecektir.⁸⁸ İnançlarındaki bu özellik, Cureybe b. el-Eşemm'in ölürken oğlu Sa'd'a ölümünden sonra ne yapması gerektiğine dair yaptığı vasiyete şu dizelerle yansımış bulunmaktadır:

أوصيك إنَّ أبا الوصاة الأقرَبُ	يا سَعْدُ إِمَّا أَهْلِكُنَّ فَإِنِّي
تَعْبًا يَخْرُ عَلَى الْيَدَيْنِ وَ يَنْكُبُ	لَا تَتْرُكُنَّ أَبَاكَ يَمْشِي خَلْفَهُمْ
وَتَقَى الْخَطِيئَةَ إِنَّهُ هُوَ أَصَوَّبُ ⁸⁹	إِحْمَلْ أَبَاكَ عَلَى بَعِيرٍ صَالِحٍ

Ey Sa'd, eğer ölürsem, kuşkusuz ben

Sana vasiyette bulunuyorum, vasilerin en uygunu ölüye en yakın olandır

Bırakma babanı arkalarında yürür vaziyette

Yorgun, elleri üzerinde yüzüstü sürünerek

Bindir babanı uygun bir deveye

Ve hatadan sakınmaktır kuşkusuz en doğrusu

3. Yahudilik ve Hıristiyanlık

Daha önce de kısmen işaret edildiği üzere, cahiliye döneminin İslam'ın çıkışına yakın zamanlarında Arap coğrafyasında önemli oranda bir Yahudi ve Hıristiyan nüfusun varlığından söz edilebilir. Ancak konumuz, dinler tarihi olmadığından burada bu dinlerden her biriyle ilgili tarihi bilgilere yer verilmeyecek, sadece dinî inançlarının şiirlerine ne ölçüde yansdığına işaret etmekle yetinilecektir. Bu bağlamda neredeyse bütün cahiliye şairlerini Hıristiyan şairler

⁸⁷ el-Âlûsî, a. g.e., c. II, s. 198. Başka örnekler için bkz. Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 126

⁸⁸ İbnu'l-İbrî, Gregoryos, *Târîhu muhtasari'd-duvel*, Beyrut, 1992, s. 94; Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 127, 128, 129

⁸⁹ Cevâd 'Alî, a.g.e., c. VI, s. 130

kapsamında değerlendirip tevhit, ahiret ve ahlak ile ilgili şiirlerini Hıristiyanlığın bir yansıması olarak ifade eden Louis Şeyho hariç, Nallino, Corci Zeydân (ö.1914), Brockelmann ve Blachère (ö.1973) gibi önde gelen bazı müsteşriklerin eserleri de dahil olmak üzere, konuyla ilgili olarak ulaşılabilen kaynaklardan edinilebilecek kanı, bu iki dine mensup şairlerin, özellikle Yahudilik inancına sahip şairlerin dinî inançlarının, şiirlerine ya hiç yansımadağı ya da oldukça yüzeysel ve genel bir biçimde yansıdığı şeklindedir.⁹⁰

Bu kanıyı pekiştiren delillerden biri de, Hire’de topluca Hıristiyanlığa geçmiş olan İbâdilerin⁹¹ katıksız Hıristiyan şairi olarak kabul edilmesine rağmen ‘Adî b. Zeyd el-İbâdî(ö.597)’nin Mekke’nin Rabbi diye ifade ettiği puta ve Hıristiyanlığın kutsal sembolü olan haça şu beytinin ikinci dizesinde birlikte yemin etmiş olmasıdır:

سعى الأعداء لا يألون شراً   عليّ و رَبِّ مَكَّةَ و الصَّالِبِ⁹²

Yapmaya çalıştı düşmanlar her türlü kötülüğü

Bana, yemin ederim Mekke’nin Rabbine ve haça

Ancak daha önce de kısmen işaret edildiği üzere, Şa’nına ve Paskalya bayramları, rahipler ve fenerleri, kiliseler ve mihrapları, çanlar ve çalınışları gibi Hıristiyanlığa özgü bazı kelime ve terimlerin, Hıristiyan şairlerin yanı sıra, İmruulkays, el-Murakkışu’l-Ekber (ö.552), Nâbigâ ez-Zubyânî (ö. 604), Evs b. Hacer ve A’sâ gibi cahiliye döneminin önde gelen putperest şairlerinin bazı şiirlerinde yer aldığını da belirtmek gerekir.⁹³ Buna rağmen Yahudi şairlerin şiirlerine hemen hemen hiç bir din unsurunun yansımadağı söylenebilir. Nitekim gerek el-Cumahî’nin bu konuda yer verdiği Yahudi şairlerin şiir örneklerinden gerekse de Nallino’nun değerlendirmelerinden bu durum kolaylıkla anlaşılabilir.⁹⁴

⁹⁰ Nallino, a.g.e., s. 56, 57; Zeydân, a.g.e., c. I, s. 133, 135, 144; Brockelmann, a.g.e., s. 121-127; Blachère, a.g.e, s. 75-77; Ferrûh, a.g.e., c. I, s. 62, 63 133, 135, 144; Cevâd ‘Alî, a.g.e., c. VI, s. 569, 645 vd.; Dayf, Şevkî, a.g.e., s. 100, 101; Sâlim, a.g.e., s. 484, 485

⁹¹ el-Kureşî, a.g.e., s. 98

⁹² el-İsfehânî, a.g.e., c. II, s. 111; Dayf, a.g.e., c. I, s. 101; Sâlim, a.g.e., s. 485

⁹³ ad-Dabbî, a.g.e., s. 211; Cuzeynî, a.g. e., s. 94; Dayf, a.g.e., c. I, s. 101, 102; Altunci, a.g.e., c. II, s. 783

⁹⁴ el-Cumahî, a.g.e., s. 70-74; Nallino, a.g.e., s. 57